

THE LESSON OF MUSIC - CONTEMPORARY THEORETICAL ASPECTS

Yanna P. Ruskova

ABSTRACT: *The article reveals the vision of the essence of the music lesson in the context of new state educational standards and curricula in the system of general music education. He comments on his specificity as a lesson in art, his systemic characteristic as content and organization - theme, idea, type, composition, dramaturgy, improvisation, atmosphere.*

KEYWORDS: *music lesson, main components of music lessons, theme of the lesson, idea of the lesson, lesson genre, lesson structure, dramaturgy of the lesson, improvisational of the lesson, lesson atmosphere*

Изследването е финансирано по проект № РД-08-133/07.02.2018 г. от параграф на фонд „Научни изследвания“ на ШУ „Епископ Константин Преславски“.

Урокът по музика от една страна отговаря на изисквания, които се поставят и пред всички уроци по други учебни дисциплини в общообразователното училище. Той е насочен към решаване на образователни, възпитателни и развиващи цели и задачи. Съчетава колективна, групова и индивидуална форма на работа с учащите се. Съдържанието му се определя от учебната програма и интерпретирането на заложеното в избория от учителя учебник. Урокът изисква и педагогическо наблюдение и контрол от страна на учителя за развитието на учениците. Предполага обаче и творчески подход при реализирането му, изключителна творческа наситеност и особености, произтичащи от спецификата на музикалното изкуство. Във всеки час протича обогатяване на опита от емоционално-ценностното отношение на учащите се към музиката, усвояване на нови и/или затвърдяване на знания, умения и компетентности по неповторим начин.

Новите учебни програми, продиктувани от новия учебен план и държавни образователни стандарти, носят някои елементи, които не се срещат в предишните държавни документи. А това определя и същността на урока в системата на общообразователното училище. Всички учебни програми съдържат *примерно разпределение* на часовете, заложените по дисциплината, по отношение на *вид уроци* – за нови знания, упражнение и/или затвърдяване и обобщение, за преговор, за контрол и диагностика, за извънучилищни форми на наблюдение. Два са категорично новите аспекта: придържане към брой часове за вид урок и уроци за извънучилищно *наблюдение*. Тези задължителни елементи се интерпретират от различните авторски колективи на учебници в почти точни измерения, независимо от уточнението в учебната програма „примерно“. Учителят е свободен на направи и свой творчески прочит (но доколко се реализира на практика – друг въпрос...). Друг категорично нов елемент в учебните програми, вкл. и в тези по музика, е изискването за обвързване на обучението по музика с *ключовите компетентности*. За всяка една от деветте ключови компетентности според европейската референтна рамка се посочват в отделен раздел изисквания, форми и съдържание на работа, насочени към тяхното развитие и формиране в конкретния учебен предмет.

Разпределението на съдържанието на обучението по музика в училище в различни видове уроци следва да се приема условно. Това произтича от същността на музикалното изкуство и специфичността на общуването с него – единен процес на постепенно натрупване на знания, умения и компетентности (ЗУК), в който трудно се разграничават единици, изключително нови такива. И най-беглият поглед за сравнение на учебни програми от детската градина и училище показва наличие на едни и същи дори нови понятия, а какво да говорим за други основни

дейностни елементи. Спираловидният принцип на разгръщане на учебно съдържание, на използване на методи и форми на работа целят именно надграждането на ЗУК. А това в много случаи води до формално назоваване на уроци като такива за нови знания. Разбира се, в някои уроци сигурно има абсолютно ново понятие, което може би дава основание за определянето им като уроци за нови знания. Но в повечето случаи има надграждане и усъвършенстване на ЗУК, а така всъщност тяхното формиране; разширяване на аудиален и емоционален опит от общуване с музика; натрупване на все повече и повече впечатления... Затова всъщност урокът по музика реално винаги е от комбиниран тип – съчетава в едно цяло белезите на описаните в учебната програма видове уроци.

Още един важен аспект, свързан с някои насоки на работа в стари документи, учебници и учебни помагала (за съжаление интерпретирани отново и в нови учебници на някои авторски колективи), е постановката, според която единствено в урок за нови знания било възможно използването на нова музика – песен или за слушане. Абсолютно неприемливо, всъщност невярно! Нима ЗУК по български език или по математика се затвърдяват само с текстове и задачи, поставени в урока за нови знания? Колкото повече музика звучи в часовете по музика, толкова повече това ще е урок по музика. Чрез колкото повече музика учениците достигат до определени знания, колкото повече музика могат да коментират, анализират, музицират, интерпретират..., чрез колкото повече музика могат да се проверят техните постижения, толкова по-успешна ще е работата ни. А всъщност разнообразието от музикален репертоар, дори ескизно поставен в часа, е предпоставка за истинско общуване с музикалното изкуство и за творческо отношение към него, но и въобще – за отношение към заобикалящия ни свят. А и формално погледнато, използването на нова за учениците музика в час за затвърдяване се свързва с принципите от дидактиката за пренос на ЗУК в нова ситуация и среда, т.е. за прилагане на ЗУК. Прекаленото теоретизиране, надделяването на говоренето за музиката, изискванията за възпроизвеждане на знания, а не проявата на умения и компетентности, не са цел на съвременното ни образование. Затова дори в уроците за преговор и обобщение, изисквани според учебната програма, сме заложили нов музикален репертоар [7, 8]. Предлагането на активни и интерактивни форми на работа, на състезателна и проектна дейност, дори и в началните класове, с учен репертоар, но и с нов такъв, е предпоставка за съвременен урок по музика.

Успешността на всеки урок по музика се определя от съблюдаването на основни негови специфични характеристики.

Спецификата на урока по музика се обуславя от:

- непосредственото общуване на учителя и учениците с музиката – с богатия ѝ образен свят, с разнообразието от изразителност, изобразителност;
- въздействието на музиката върху духовния свят на човек – на неговото светоусещане, световъзприемане, чувства, настроения;
- възможностите на музиката за арт терапевтично, корекционно въздействие – върху психическото и психологическо състояние на човек, вкл. и на учениците с отклонение в развитието;
- личността на учителя, съчетаващ позициите артист-инструменталист, артист-певец, артист-диригент, организатор и т.н.;
- насищането на урока с творчески дейности в различни проявления;
- възможностите на учениците да се усетят като артисти, слушатели, „композитори“, способни да изразят себе си чрез музика;
- усвояването от учениците на опит в емоционално-ценностното отношение към музиката и музикалната дейност;
- възможностите на учениците да съпреживеят различни състояния в процеса на колективни дейности със съучениците си;
- стремежа на учителя към построяване на урока по законите на изкуството – като час по изкуството музика, с много музика;
- използването от учителя на специфични методи, присъщи на музикалното образование – интонационен и жанрово-стилов анализ на музика; метод на аргументиране на връзки, сходства и различия между явленията в музикалното изкуство, на връзка с други изкуства, на

функционирането на музиката в миналото и днес, на връзка между елементите на музикалния език; метод на създаване на проблемно-търсещи ситуации в единство с музикални илюстрации, отговарящи на темата на урока и др.

Към основните елементи на урока по музика, определящи неговото съдържание и организация, се отнасят тема, идея, жанр, композиция (структура), драматургия, импровизационност, атмосфера, наситеност с нагледност. Всички те работят в единство, но в случая се разграничават за теоретично осмисляне, за аргументиране на значението им за цялостната представа за съвременен урок по музика. В музикално-педагогическата практика са неразривно цяло, във взаимовръзка и съвкупност, отразяващи стратегическите задачи на урока и тактиката за реализирането му.

Стратегическите задачи на урока са насочени към реализиране на общото музикално образование на няколко *нива*:

1. формиране на *музикална култура* на учениците като цел на музикалното образование в общообразователното училище;

2. основополагащи *задачи*, насочени към обучение, възпитание, развитие на учениците и решавани в процеса на изучаване на *определена тема*;

3. подбор и „построяване“ на учебния материал в часа и преди всичко – на *музиката*, която според учителя (с опора върху избраната от авторите на учебника) в най-голяма степен ще способства за постигане на целите на урока и решаване на поставените задачи;

4. определяне на видовете и формите на *музикална дейност*, взаимодействието между тях, които целесъобразно решават цели и задачи на урока, неговото съдържателно насищане.

Тактическите задачи на урока по музика се отнасят до избора на конкретни педагогически средства, методи и форми на работа, насочени за решаване на стратегическите задачи.

В статията се коментира класически урок по музика – в класната стая, а не варианти, като например урок наблюдение в извънучилищна среда и др.

Темата на урока е своеобразно смислово ядро на неговото съдържание и се явява основание за постигане на цялостност на целия урок. Каквато и да е тематичната насоченост на урока по музика, негова главна цел е разкриване на интонационната природа, художествената образност, жанрово-столовите особености на музикалното изкуство, неговия музикален език, връзка с други изкуства, неговото значение в живота на хората и обществото въобще. Тематичното ядро е онова зърно, около което може да се използва целият музикален опит на учениците, техните ЗУК, както и около което те да се развият и усъвършенстват. Затова всяка страница в новите учебници [7, 8] включва основен музикален репертоар, а какво още ще се включи в урока – зависи от учителя и неговите ученици.

Идеята на урока конкретизира и определя определен ракурс на темата, задава насочеността на музикалната и педагогическата дейност, характера на техните взаимоотношения като органично единство. Насочена е към реализиране на основната цел, с тези акценти в съдържанието, които решават задачите на урока. Намира въплъщение в образа смисъл на урока, съдържа изходен материал, определящ жанра на урока.

Жанрът на урока е художествено-образното решение на неговата идея. В съвременната теория на музикалното образование се разглежда като „музикално-педагогическо произведение“ на учителя по музика, което е резултат от творчеството на учителя като музикант с широк профил и педагог [5]. Музикално-педагогическите гледни точки на учителя, неговите и на учениците музикални интереси, многостранният опит от общуване с музиката в различни видове музикална дейност са жанрово-стилови детерминанти на урока, без които е немислим урокът по изкуство. Ориентири за определянето на жанра се явяват характеристики на основните родове изкуство (лирика, епос, драма), адаптирани към урока по музика. За епическите произведения е присъщо повествователното разгръщане на темата, за лирическите – разкриване преди всичко на вътрешното личностно отношение към темата, за лирико-епическите – съчетание на повествователност с ярко изразени личностни отношения, за драматическите – съпоставяне на различни позиции по темата, сблъсък на различни гледни точки и диалогични форми на обсъждане. Една и съща тема може да получи различно жанрово реализиране. Урокът може да бъде построен като музикално-педагогическа поема, ода, приказка, фреска, народно действие и т. н. И това ще бъдат принципно различни ракурси на

решения на негова тема в съдържателно-смыслов аспект, но и в драматургично разгръщане, а оттам – и в емоционален тонус [1, 168–169, 171–199]. Жанрните решения могат да бъдат много, но музикално-педагогическите произведения на учителя има тогава, когато различните граници на целостта на урока са с фокус към разкриване на темата, идеята, в съзвучие с индивидуално-личностното разбиране от учителя на музиката и на учениците му. Първостепенна задача на учителя е определяне на архитектурата на урока, която намира израз в композицията му.

Композицията на урока е неговата съдържателно-структурна цялост за въплъщаване на темата, идеята и жанра на урока. В сравнение с използваните в теорията термини „сценарий“ и „план-конспект“, композицията по-точно отразява същността на урока като особен вид *музикално-педагогическо творчество*, което се осъществява от учителя с ориентация към условията, в които се провежда и не предполага изнасяне на сцена. Характерната дихотомия за сценическите изкуства (изпълнители – зрители) тук не е присъща. Учениците са непосредствени участници, даже в известен смисъл – и съавтори, а не зрители в урока по музика. Като конкретно творческо решение на урока, композицията е единство на съдържание и форма, свързва логика и съдържателно-смыслов елементи при разгръщане на темата, идеята, включва художествен музикален материал, а също и спомагателно-дидактичен такъв, различни видове и форми музикална дейност. При това става въпрос не само за съдържание и структура на урока като цяло, но и на негови части и на взаимовръзки между тях.

В композиционно отношение, за решаване на *музикално-педагогически задачи* урокът или негови части могат да бъдат построени като двуделна или триделна форма, вариации или рондо... Всяка от тези композиционни форми на урока представлява единство на няколко тематични линии. Например двуделната композиция на урока предполага разкриване на теми в два контрастни ракурса; триделна – контрастни теми, но с възвръщане към първия ракурс на ново ниво (два погледа на една и съща тема, нов съдържателен резултат, йерархическа съподчиненост на втория ракурс спрямо първия); вариационна – идентифициране на няколко аспекта, които постепенно и последователно обогатяват темата и идеята на принципа на допълването; рондо – в центъра на композицията е повтарящ се рефрен, лейтмотив.

Претворяването на законите на *педагогиката* като наука и изкуство при създаване на композицията на урока се базира на приетата в педагогиката класификация на уроците, отнасяща се до урок за въведение в тема, урок за задълбочаване на тема (затвърдяване, упражнение), урок за обобщение на тема. Всеки от тези типове могат да са ориентирани своеобразно като акцент в една или друга музикална дейност (например първоначално представяне на песен, учене на песен, затвърждаване на песен...), но и към обемен материал по тема, непосредствено свързан с темата (например първоначално запознаване с даден музикален инструмент, разширяване на знанията за него, за използването му в музикалната практика, натрупване на аудиален опит и представи...). Освен това, при разработването на композицията на урока се имат предвид и неговите времеви и пространствени характеристики. Времевите характеристики са регламентирани в нормативни документи (количество време), но в рамките на конкретен урок са подвижни и имат своето реализиране непосредствено в избраната от учителя архитектура на урока: количество на частите на урока, техните времеви граници, съотношение между тях. Пространствените характеристики намират израз в различни ракурси при разгръщане на темата – речта на учителя, общуването му с учениците (индивидуално и с целия клас), преходи между различни дейности и от общуване с различен вид изкуства и др. (слушане на музика, пеене – солово, ансамблово, свирене на детски музикални инструменти, двигателна дейност...). Специфичността на пространствените координати на урока се намират и в неговата диалогичност и полилогичност. Дори когато учителят поставя и разгръща темата, това не е монологично актьорско пространство, а образователно и емоционално – има отчитане на спецификата на аудиторията, дадени реакции на ученици, които могат да променят съществено предварително начертания план, да го прекъснат или допълнят. При този своеобразен музикален диалог между учениците и учителя произтичат качествени промени при „напълване“ на пространството. Още в първоначално представяне на тема учениците встъпват в „мълчалив диалог“ с учителя, а и със съучениците си. От друга страна, има диалогичност и със самата музика, звучаща в урока в този момент. Така се оформя полилогичност в урока – многопланова диалогичност, между различните участници в образователния процес и самата

музика. А при използването на проблемна ситуация, свързана с изучаваната тема, възможните изказани позиции и мнения на учениците, възможните получени творчески решения формират отново разнопланова полилогичност – на основата на много индивидуални музикално-творчески прояви.

По този начин, създавайки композицията на своя урок, учителят е наясно, че осъществяването му е възможно единствено съвместно с учениците. И това го различава от композицията в музикалното изкуство въобще, а и в други изкуства.

Разработената от учителя композиция намира израз в план, в план-конспект, в разгърнат план-конспект, в методическа разработка, които отразяват логиката на разгръщане на темата в пътя от теоретична разработка до практическа интерпретация, в многовекторна същност: художествено-образна, музиковедческа, музикално-дейностна, психолого-педагогическа, технологична. Художествено-образната съставна част е темата на урока в контекста на избран ракурс на изучаване; музиковедческата – избор и включване на музикален, музикално-теоретичен и музикално-исторически материал за разкриване на темата; музикално-дейностната – планирана дейност, извършвана от учителя и учениците; психолого-педагогическата – отчитане на възрастовите и индивидуални особености на учениците, жизнен и музикален опит, избор на методи и др.; технологичната – използване на нагледни и информационни, дигитални и интерактивни средства и материали. Така разработването на музикално-педагогическата композиция на урока представлява конкретизация на образа замисъл във вид архитектоника на урока, построен като система от съдържателно-смислови компоненти, конкретен музикален материал, съотношение на форми и видове дейност, подбор на методически способности и подходи. В резултат изкрystalизира авторски урок – музикално-педагогическо произведение, реализиращо замисления образ замисъл. А планът, план-конспектът или методическата разработка може да се сравни условно с либретото в сценичните изкуства, в които действащи лица са Учителят, Учениците и Музиката. В това „либрето“ се съдържат линията на развитие на съдържанието и дейността на учителя и учениците, както и учебният материал (музикален – на първо място).

Драматургията на урока се свързва с все по-пълната и многостранна реализация на образа замисъл, с тази негова откритост, която позволява и допуска множественост на решенията. Това се основава на музикално-педагогическото осмисляне на концепцията на Б. Асафиев за двойствеността на музикалната форма: формата като изкрystalизирала схема (конструкция) и като процес [2, с. 3]. Педагогическата интерпретация по отношение на урока по музика води до диференциране на понятията музикално-педагогическа композиция на урока по музика – като схема, конструкция, и като драматургично разгръщане на процеса. При това е възможно разглеждането на урока като художествено-педагогическо творчество, ориентирано на динамично въплъщаване на концепция, в едни или други конкретни условия за реализиране. По този начин създадената от учителя композиция на урок не само допуска, но и предполага задължително различни драматургични решения в зависимост от състава на учениците, нивото на тяхната обща и музикална подготовка, характера на взаимоотношенията и др. Възможни са промени в темпоритъмта като цяло или в отделни фрагменти от урока, съкращаване или продължаване на времето на работа в един или друг момент от дейности, интензивност в хода обсъждане, засилване или отслабване на елементите на сходство и различие в композицията на урока и т.н. Всичко това влияе върху съдържателно-смисловата страна на изучавания материал, върху неговата емоционално-смислова страна, върху отношението към него.

Драматургията на урока може своеобразно да се сравни с партитура – в случая е музикално-педагогическа. В някаква степен процесът на драматургическо решение може да се сравни с работата на режисьора с либретото в процеса на създаване на режисьорското решение за сценическата реализация. Неслучайно в последните години в изследванията и насоките за работа на учителите се срещат понятията педагогическа режисура, режисура на урока, режисура в поведението на учителя [3, 4]. Но режисура на урока е некоректно понятие. Режисурата предполага постановка на спектакъл с дълга репетиционна работа, с отработване на детайли от поведението на артистите за представяне на образите на персонажите им. А за провеждането на урока по музика репетиции няма, няма проби в изказванията на учителя и отговорите на учениците, а пък за подготовка за точно определено въздействие на музиката въобще не може и да става въпрос. Учителят е режисьор само в процеса на осъществяване на

педагогическото ръководство например при използване на музикални драматизации или други театрализиращи форми на работа.

В процеса на търсене на драматургични решения за урока детайлно се разглеждат времеви и пространствени характеристики на създадената от учителя композиция на урок, определят се възможности за многоаспектно разглеждане и подвижност на реакции, избор на един или друг оптимален вариант за различен състав от учащи се (учителят по музика работи с различни класове от една възраст). Така драматургията на урока се определя като „превод“ от учителя на създадена от него музикално-педагогическа композиция в музикално-педагогическо действие, разгръщащо се в пространствено-времеви характеристики на урока.

Изхождайки от природата на музиката като урок по изкуство, значение има емоционално-смиловата драматургия на урока, неговото развитие, неговата кулминация, контрасти, използването на разнообразни форми и видове музикална дейност, характер в общуването между учител и ученици и др. В схемата на урока те са намерили отражение в разработената композиция на урока, но само при премислянето на драматургическото решение, неговата интерпретационност те се съотнасят с конкретни реалности в учебно-образователния процес. Така учителят се оказва максимално готов за по-късното, непосредствено реализиране на урока, за импровизации в контекста на премисленото композиционно и драматургическо решение.

Импровизационността в урока по музика е творчески акт за създаване от учителя на музикално-педагогическо произведение в съавторство с учениците. Именно в процеса на импровизиране най-ярко се проявяват черти на неговата творческа индивидуалност като музикант и педагог. Колкото и задълбочено да се готви учителят за изпълнение на своето произведение, колкото и да е голямо значението на подготвителната му работа (определяне на тема, идея, жанр, композиция, драматургия), етапът на провеждане на урока, в по-голяма или по-малка степен, носи импровизационен характер. Той е пик в творческата работа на учителя по музика, белег за музикално-педагогическо майсторство и професионализъм. Импровизационността намира изражение в ответни реакции на непредвидими ситуации, възникващи по време на урока, в моменти на отклоняване и възвръщане в драматургическата линия, във възможността за корективна реакция при непосредственото общуване с учениците. Едва ли е възможно да се възпроизведе много точно замисленото, да се направи в друг клас един и същ планиран урок... Възможността за импровизация по време на час се обезпечава от музикално-педагогическата компетентност на учителя, от неговия професионализъм [6].

Важен момент е **атмосферата** в урока по музика. Тя се характеризира с духовна, художествено-образна, емоционална наситеност, придаващи този колорит, който го отличава от другите уроци по други предмети. Способността на учителя да създаде тази атмосфера в значителна степен е гаранция за решаването на основните образователни, възпитателни и развиващи задачи като показател за формиране на музикалната култура на учениците в общообразователното българско училище.

Така представените аспекти на урока по музика дават основание за целенасочен анализ, за извеждане на функционалната, съдържателната и технологичната му характеристика, за непрекъсната работа в подкрепа на търсенето на пътища за ефективно, интересно, актуално, по-скоро вариативно, отколкото инвариантно провеждане на часовете по музика. А всичко това гарантира промяна в тривиалните ограничения, предлагане на взаимодействия с музиката, които носят активна и пълноценна, формираща дейност в подкрепа на основната цел на обучението по музика в българското общообразователно училище – развитие и формиране на музикалната и духовната култура на учениците.

References:

1. Abdulin, E., E. Nikolaeva (2006): Metodika muzikalnogo obrazovaniya (Methodology of music education). M.
2. Asafiev, B (1971): Muzikalnaya forma kak protses (The musical form as a process). L., Muzika.
3. Bukatov, V, A. Ershova (2006): Rezhisura uroka, obshteniya i povedeniya uchitelya (Directing the lesson, communication and behavior of the teacher). M., MPSI.
4. Bulatova, O. (2008): Iskustvo sovremennogo uroka (The art of the modern lesson). M., Akademiya.

5. Rachina, B. (2007): Tehnologii i metodika obucheniya muzike (Technologies and methodology of music education). SPb., Kompozitor.
6. Ruskova, Y. (2015): Profesionalizmat na badeshtiya uchitel po muzika (The professionalism of the future music teacher). Antos.
7. Ruskova, Y. i kolektiv (2016): Uchebnitsi po muzika za 1. i 5. klas (Textbooks for music for grades 1 and 5). IK Anubis.
8. Ruskova, Y. i kolektiv (2017): Uchebnitsi po muzika za 2., 6. i 8. klas (Textbooks for music for grades 2, 6 and 8). IK Anubis.

*Assoc. Prof. PhD Yanna Ruskova
Department of Music Aesthetics, Music Education and Performing
Pedagogical faculty
Konstantin Preslavsky – University of Shumen
ruskova@shu.bg*